

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יא, תש"כ

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

כלום יש אסמכתה לכתיב מלא בטקסט מנוקד?

ב"לשוננו לעם", חוברת צו, וכן חוברת ק—קא, עמ' 235 ואילך, מציע מר א' בנדויד להנהיג כתיב מלא גם בטקסט עברי מנוקד. לדעתו, יש בכך משום הקלה מעשית בלימוד הכתיבה. את הצעתו הוא מבסס על הנהוג במקרא ובטקסטים מנוקדים מאוחרים.

אך מר בנדויד אינו שם לב לעובדה היסודית, שהניקוד הן במקרא הן בספרות המאוחרת (תורה שבעל-פה או פיוט, למשל) לא סומן בד בבד עם כתיבת הספרים הללו. הניקוד הדקדוקי הוא בניין שיטתי שנוסף על טקסטים, שהיו כבר כתובים בלי ניקוד, וכיוון שנחשבו למקודשים גם באותיותיהם, לא הרשו לעצמם המנקדים להוסיף או לגרוע אותיות בהתאם לדרישות הדקדוק, אלא הוסיפו את הניקוד על הטקסט העיצורי הקיים בלי לשנותו. במקרא הטקסט העיצורי בדרך כלל חסר יותר מן "הכתיב הדקדוקי", ואילו בתורה שבעל-פה ובפיוט הוא בדרך כלל מלא יותר¹. השיטה שאנו נוהגים בה היום עם מסירת ספר לדפוס לא נהגו בה בימים ההם.

1. אחרי מסירת רשימה זו לדפוס הופיעה הרצאתו של ז' בך-חיים, לשוננו לעם, קד, עמ' 35 ואילך, ובה סקירה היסטורית קצרה, המיסרת את התפתחות הכתיב והניקוד והדנה ביחס שביניהם במקרא ובטקסטים אחרים (עמ' 39 ואילך, ובייחוד עמ' 44); שם נסקרו בהרחבה הדברים הנאמרים בשסקה זו בקצרה.

כשאנו רוצים להדפיס ספר מנוקד בימינו, המחבר כותב אותו
 בכתיב שהוא רגיל בו, כתיב מלא. אחריו עובר המנקד,
 ואגב סימון הניקוד הוא משמיט או מוסיף אמות-קריאה לפי
 דרישות הדקדוק, והסדר שבדפוס מסדר בהתאם לכך, ומתקבל
 ספר כתוב ומנוקד לפי כללי "הכתיב הדקדוקי". ואילו אז
 היה הסופר מעתיק ספר כמו שהוא על כתיבו, בין מלא בין
 חסר, ואחריו בא המנקד וניקד, בלא ששינה את הכתיב
 שלפניו, וכך הגיע כתב-היד אלינו. אותו כתיב מלא מנוקד
 המצוי בכתיב-יד של תורה שבעל-פה או פיוט, למשל, לא
 כיוון המחבר אליו מלכתחילה, אלא הוא תוצאה
 שבדיעבד של הוספת ניקוד לטקסט, שתחילה התכוון
 מעתיקו שיהיה בלתי מנוקד; אין בהתאמה שמלכתחילה
 בין הכתיב והניקוד, אלא הוא תוצאה של צירוף שבדיעבד
 ביניהם. אבל כיום הרי אין לנו הגבלה זו, ובהדפסת ספרים
 מנוקדים אנו חפשיים לנהוג כטוב בעינינו ולהתאים את
 הכתיב לניקוד.

מכאן נובע, שאין המצוי בספרים המנוקדים העתיקים,
 לא במקרא ולא בתורה שבעל-פה ובפיוט, יכול לשמש דוגמה
 לנוהגנו היום, כיוון שבהם לא נכתבו ונוקדו הספרים בבת-
 אחת ולפי שיטה אחת. אין המצוי בהם יכול לשמש עילה
 לשנות את הכתיב הדקדוקי הנהוג, אלא אם כן נחליט לשנות
 כתיב זה מסיבות אחרות, כגון שאינו מתאים למהות הלשון,
 וכדומה. אך הרי הכתיב הדקדוקי והניקוד משלימים זה את
 זה ומהווים מכשיר שלם ונפלא, המשקף את מהות לשוננו.
 אין ספק שכתיב זה טוב הוא הן מבחינה היסטורית, בשקפו

את התפתחות מבנה המלים, הן מבחינה מעשית, בהתאימו לכללי נטיותיהן. כך, למשל, ההבחנה בין שומר בוי"ו ובין אשמר בלי וי"ו, שבנדויד רואה אותה כבלתי הגיונית, משקפת מבחינה היסטורית את ההבחנה בין o שמוצאה מן ā ארוכה (שומר), ובין o שמוצאה מן ū קצרה (אשמר). מצד שני, אותו הבדל מראה לתלמיד, שהחולם בתיבת "שומר" אינו משתנה בנטיות (שומרים), ואילו זה שבתיבת "אשמר" — משתנה (ישמרן). ההבחנה בין כתיב מלא לחסר מבליטה לא רק את השתנות התנועות אלא גם את כללי סימון הדגש החזק (דבר שמר בנדויד עומד עליו ומציע דרך פתרון אחרת לקושי שבהוראתו, אם ננהג בכתיב מלא מנוקד), וכן את ההברות הפתוחות והסגורות, את השווא הנע והנח, את הדגוש בדגש קל והרפה, ועוד (תופעות שמר בנדויד אינו מזכירן כלל ואינו מסביר איך נלמדן בשיטתו).

אף-על-פי שכתיב המקרא אינו יכול לשמש קנה-מידה יחיד לנוהגנו היום, כפי שנאמר למעלה, הרי הדוגמות שמביא בנדויד להוכחת הצעתו אין בהן לשקף את המצב במקרא כלל ועיקר. אכן, פעמים רבות בא קיבוץ לציון תנועת ū ארוכה (כגון: קמו), כפי שאומר בנדויד (וכי איך יכלו לסמן באופן אחר תנועת u בתיבה חסרה וי"ו על-פי המסורה?), אך ציון ū קצרה בוי"ו בא (כדברי מר בנדויד) רק 35 פעמים בקירוב במקרא. ראוי אפוא להזכיר, שברוב המקרים של תנועת ū קצרה בא במקרא קיבוץ ולא שורוק. כך למשל, תיבת שלחן (על נטיותיה) מצויה כ-70 פעמים במקרא, ובכולן קיבוץ. בכל נטיות בניין פעל, של כל הפעלים, לא

מצאתי שורוק אפילו פעם אחת. התיבות סכה, חפה, אמלל (על נטיותיהן) באות כ-50 פעמים במקרא, ותמיד בקיבוץ. כל בנטיות באה יותר מ-200 פעמים בקיבוץ, ורק פעם אחת: "כולם". חֶק בנטיות — 180 פעמים בקיבוץ, פעם אחת בשורוק. תם בנטיות — 30 פעמים, תמיד בקיבוץ; לאם בנטיות — 30 פעמים בקיבוץ, 2 פעמים בשורוק. עו בנטיות — 45 פעמים בקיבוץ או בקמץ קטן, פעם אחת בשורוק; וכדומה. קשה לראות מצב זה כמקרי ולהניח, שקיבוץ ושורוק הן תנועות שוות-ערך, כפי שעושה מר בנדויד.

בנדויד כותב שדעת בעלי המסורה הייתה כדעתו, שכן תיבה כגון "גדולה" לא כינוה "יתיר ו", אלא "מלא ו". ראה זו אין לקבלה, שכן תפיסת בעלי המסורה ביחס למלא וחסר הייתה שונה לחלוטין מתפיסתנו. הם, למשל, קראו לתיבה כגון וַתִּחַז (ותאחו; שמ"ב כ, ט) — חסר; תיבה כגון נָתַתְּ (שופ' טו, יח) חסר, לעומת תיבה כגון הִתְחַנְּנָתָה (מל"א ט, ג) — מלא. עינך (במקום: עיניך; מל"א ח, כט) — חסר; יַעֲבֹר־ (יש' כו, כ) — במסורה שב"מקראות גדולות": מלא (במסורה שבכ"ל: יתיר). אָבוֹא (במקום: אבו, משורש "אבה"; יש' כח, יב), נָקִיא (=נָקִי; יואל ד, יט) — מלא. מצד שני, לפי בנדויד, האם קראו בעלי המסורה לכתוב כגון: שֶׁלֶחַן, כָּלוּ- "חסר"? הערותיהם התבססו על חישוב כמותי. אם תיבה באה בשתי צורות כתיב, קראו לאחת "מלא" ולאחת "חסר", ולא לפי קנה-המידה של הכתיב הדקדוקי.

נעבור לבחינה המעשית. מר בנדויד מציע להנהיג גם בטקסט מנוקד את הכתיב המלא שבהוראת האקדמיה ללשון

העברית, ואולי אף בתוספת כמה אמות-קריאה (מי יחליט על כך ??). אף-על-פי שנקבע כתיב זה בהחלטת "ועד הלשון" עוד לפני 12 שנה, אין הספרים היוצאים בארץ (פרט לפרסומי האקדמיה) נוהגים בו בעקיבות, וכן כמעט שאין שני ספרים בלתי-מנוקדים שהכתיב בשניהם שווה. כשם שלא הצליחו עד עתה להשליט את הכתיב המלא שבהוראת האקדמיה בספרות הבלתי-מנוקדת, וכתיב אחיד (דקדוקי) מצוי רק בספרות המנוקדת, נראה לי שגם הגשמת הצעתו של מר בנדוויד עלולה לא להביא לידי אחדות בתחום הספרות הבלתי-מנוקדת, אלא, להפך, לגרור את חוסר-האחדות גם לספרות המנוקדת.

אם נקרא את החוברת ככללי הכתיב חסר הניקוד של ועד הלשון, נראה מה תהיה ההקלה לתלמידי כיתה א לפי הצעת מר בנדוויד: מְגִלָּה יכתבו ביוֹד, אבל מְגַנָּה (מן "הגנה") בלי יוֹד; יצטרכו לכתוב חִיפָה ביוֹד, אבל הָפָה בלי יוֹד; סִפְרָתִי ביוֹד – הַפְלָתִי בלי יוֹד; סִיבָה ביוֹד – מְלָה בלי יוֹד; לִידָה ביוֹד – עֲצָה בלי יוֹד; פּוֹתְלוֹ בוּיּוֹ – לְשֹׁמְרוֹ בלי וּיּוֹ; אָמְתוֹ ("אמת" שלו) בלי יוֹד – אָמִיתִי (שם תואר) ביוֹד. וגרוע מזה: הרי הכתיב המלא אינו מצטמצם בכך. ומה על יוֹדִים עיצוריות? יצטרכו לכתוב: בְּנִיָּן, צִיִּיר, סוֹסִי, עֲלִיָּף, וכדומה. כתיבה כזו מעוותת ומסרסת את הלשון, ואין הנוק שבסירוס הלשון שווה ברווח שב"הקלת" הקריאה על-ידי הכתיב המלא המנוקד (אם אכן יש בכך הקלה). איני סבור שהמעבר מכתיב חסר למלא בסוף בית-הספר העממי מכביד על התלמיד; והעובדה של הימצאות שני סוגי כתיב בלשונו, חסר ומלא, חייב התלמיד

לדעת אותה, שהרי היא אופיינית לכל ספרותנו לדורותיה,
וממילא ייתקל בה במוקדם או במאוחר.

לסיכום: כתיב מלא בטקסט מנוקד, שמציע מר בנדויד,
אין לקבלו לא מן הצד העיוני, שכן האסמכתה מן המקורות
שמביא לו בנדויד אינה אלא מדומה, ולא מן הצד המעשי,
שכן הוא יביא רק לסירוס צורת הלשון ולא־קביעות בכתיב
המנוקד. ההקלה שבלימוד הכתיב המלא המנוקד היא זמנית
בלבד, שהרי התלמיד יצטרך להכיר גם כתיב חסר אם ילמד
תנ"ך או ספר אחר כלשהו מספרותנו החדשה או העתיקה,
שכן גם מר בנדויד אינו מתכוון להציע, שנכתוב מחדש את
כל ספרותנו לפי שיטת הכתיב המלא המנוקד.

עדו אבינרי

נמשך לפניו ולאחריו

מוקדש

זכרו של סבי היקר

הרב ד"ר יעקב נאכט ז"ל

אחד מ"קידושי־פורים" הידועים פותח כך: יום הששי
ויכולו השמים מספרים כבודו וכו'. מבנהו של קידוש זה
מבוסס על חיבור קטעי פסוקים, אשר כל אחד מהם מתחיל
באותה מלה שבה סיים חברו. בדוגמה, שצוטטה לעיל, המלה
המשותפת היא השמים. גורם הצחוק הוא, כמובן, השוני
הרב בין הפסוקים, שאין כל קשר של תוכן ביניהם. מסייעת לכך